

ОДБРАНА БЕОГРАДА 1915.

(Рукопис у настајању. Оно што следи није прошло лектуру и коректуру, рад на књизи је у току)

Дарко Николић
(2020)

ПРОЛОГ

Још мало и све ће бити готово. Та мисао држала је Гергеља будним још откако је са четом прилазио Земуну. Сада је у њему користио тренутак предаха. Сам га је себи дао. Тог јесењег дана 1915, друге ратне године, а њему прве јер је тек недавно обукао униформу, помагање артиљерцима није сматрао неким великим задатком. Досадним свакако јесте. Нарочито исцрпљујућим. А сада је већ ноћ дошла, отуда и толики умор. Знојаве главе, чак и мокре надланице којом је прешао по челу, гледао је Месец. Једва се промаљао између облака које је сакривала тмина. Ослоњен леђима на зид напуштене куће у коју су се уселили неки мађарски официри, осетио је мирис њихове вечере. Као да се кременадла лично пробијала кроз лош прозор. Парче стакла фалило је у горњем десном крилу. А Гергељу је фалило само мало сна. Добро, и додатни комад меса не би шкодио.

Али, није могао да се жали на храну. Откако је мобилисан, могао је да рачуна на скоро пун стомак. А и на скоро пуне руке жуљева. Муницију за себе и своје је лако пребацивао. Међутим, граната је било толико да је помишљао да крећу да сравне Србију, не да је казне. Да, *казна* је била права реч. Лично ју је одабрао. Имао је тако снажан разлог за њу. Сад је имао и снажан разлог да одмори. Граната је било баш много.

Кад размисли, уз мирис оног меса, понекад би, заправо, и био гладан на овом маршу на Србију. Нема у његовој војсци кухиње као мамине у Пешти, ма колико да су аустроугарске коморције, због разноврсног порекла, једно те исто јело могле да спреме на десетине различитих начина. Нису уопште били лоши у томе, мада са толико понетих намирница био је убеђен да би и сам добро кувао. Али, не као што је мама умела да спрема тати, Себастијену и њему. Тако није умео нико.

Једино то би му понекад, само понекад, засметало. Добро, понекад би се десило и да га жуљеви на длановима не боле, иако је то било баш ретко, али би баш тада снажније осећао да су му ципеле превише стегнуте. Или су, просто, биле за пола сантима краће него што би било идеално. Али, оно чега је увек и свуда на том маршу било, био је он.

„Дистл!“, продрао се ермештер. Гергељу није било до нове дреке тог наредника. Тако низак чин, а тако висок глас. Спавало му се, а сад још и он. Умор је чинио своје, рамена су му одавно била спуштена попут крајева офингера. Морао је да их подигне. Одмах.

Откако је кренуо ка Србији, на три ствари је увек могао да рачуна – на марш, на „манлихер“ пушку вечно обешену о раме, и на њега. Дебељка пискавог гласа који им се свима пео на главу, често и за најмање ситнице.

Гергељ је уз врат исправио и кичму. Салутирао је прислонивши врхове испружених прстију на косу која се промаљала између капе и увета. Била је влажна од зноја. Рамена су се сад већ попутно исправила.

„Шта си ти, Дистл? Ленштина? Умоболник?“, унео му се подофицир у лице, а његов врх плаве капе био је недавно мобилисаном момку тачно до носа.

„Ја сам Гергељ Дистл, припадник 41. Хонвед дивизије....“

Војници око њега се насмејаше, кришом. Могао је да осети како га гледају и смешкају се. Ниском нареднику са великим подваљком и још већим стомаком уопште није било до смеха. Стрељао би их погледом, да је обраћао пажњу на њих. Али - имао је преча посла.

„Колико пута треба да поновим да се сав претовар заврши до поноћи?“, настави се грмљавина.

„Али, господине ермештере, ми смо тек почели када је поноћ прошла...“

„Тишина! Немој да сам видео да неко одмара док се не заврши. Три дана, мрцине, још само три дана, ленштине моје! Има да за три дана себе шутирате у дупе

због сваке гранате коју сада не утоварите“, драо се поднаредник. А онда је престао, одједном. Угледао је озбиљно лице неког високог официра који је, очигледно уставши од стола, пришао прозору и погледао га. Наредник је, уплашен, салутирао. Трен касније тај буцмасти ермештер сместио је руке на задњицу и продужио низ улицу. Опет је био главни.

Гергељ намести своју капу, плъуну у длан, па се прихвати сандука с гранатама. На таљиге су их стављала по двојица. А као мали је маштао да ће у војсци све у пару радити са братом. „Е, мој Себестјене... Уместо да тебе слушам, морам овог дебељка“, често је тако мислио откад је кренуо марш на Србију. Два месеца прође откако се пријавио у војску. Два месеца и пет дана откада су јавили да је Себестјен умро у Србији. „Тифус“, спустила је тада мајка писмо, вриснула и скоро пала. Помогло је да седне, а онда су обоје плакали. Сатима. Гергељ се више и не сећа када је престао. За мајку зна: „И дан данас плаче“, није сумњао. Од тад су јој и јела престала да буду укусна.

Земља у којој је и тифус убијао непријатеља сигурно је, заиста, дивља. Новине су једино о дивљаштву и јављале. А и шта би друго имало да се јавља о онима који убију свог краља, па десетак година касније убију комшијама престолонаследника? Нема ту много мудрости, говорио је лепо његов Себа, увек додајући „казна мора бити сурова“.

Само, Гергељ није ни слутио да ће прва сурова вест из рата бити да им је војска поражена на оној планини. „Како се оно зваше... Колубара? Не, то је било после. Цер је био први крах“. Па онда који месец касније нова вест, да су због пораза на Колубари протерани из Београда, непуне две недеље по уласку у њега. Није могао ни да сања да ће управо у тој земљи дивљих, најхрабрији и најбољи човек ког је знао - умрети од тифуса.

„Да су га бар до куће превезли, да бар знамо где је сахрањен...“, толико пута би помислио. Али, брата никад није видео после растака на железничкој станици. Остао је

насмејан и у његовим мислима, са све оним светлим увојком који би му падао до обрве, до пола постојеће због ожиљка из детињства. Тада би ту лепу слику брата из сећања прекриле неке пеге. И врисак мајке у даљини. Све би у мислима постало црно. И пуно беса.

Онда би се сетио оног ужаса од слепог рањеника ког су ухапсили пред њиховом радњом јер се по улици драо да су их у Србији „све намерно оставили да умру“. Није имао Гергељ појма које то „све“ и где су то тачно умирали. Али, оно „оставили“ му је роварило по мислима попут црва. Намерно остављени тифусари? Не, то је превише болесна, превише ненормална могућност. То ни дивљаци не би радили непријатељском народу. Остављени у паници? Е, то је већ деловало изгледније. Знао је много оних који су радосни полазили у рат, па их враћали спремне за хумку или осакаћене. *„Нисмо ратовали три, четири деценије. А Срби и прошле и претпрошле године“*, знао је Гергељ Дистл и на кога је пошао и зашто је пошао. И зашто нема шале у том походу. Знао је и зашто их има толико стотина хиљада.

Једино ту, надамак Београда, није знао – шта ће им баш оволико граната.

Лидија

„Имам још само петнаест минута!“, убрзала је корак када је погледала на сат који је добила пре годину и по, за пунолетство. Отац јој није давао много тога, иако је почео све боље да зарађује. Богаташи су све више тражили његове услуге пре него што је прошле године Велики рат почео, па је отац наручио ручни сат, преко неког из Прека, каквог сигурно није било у целој вароши. Сад јој је тај сат био бич. Ударала је потпетицама све жустрије по камену. „Ако не стигнем на време, готова сам“.

Вилица јој је у једном тренутку клецнула, колико је ходала брзо. Онда се прибрала. Застала. Удахнула, па кренула лакше. Калемегдан ипак није предалеко, стићи ће. „Не, не смем да закасим, никако. Никако не смем“, смењивале су јој се мисли у ритму корака по калдрми.

Када је успорила да предахне, приметила је да је на том месту, у улици са дрвеним даскама уместо каменог тротоара, у детињству стајала баш често и баш дуго. „Тета Радина кућа“, напунила је груди ваздухом и споро га издахнула, сећајући се дивних тренутака, ето баш ту.

„Чупо, теби су очи као... чаролија!“, на том истом месту јој је, кад су били деца, говорио најбољи друг из детињства. „Вечити сањар“, смејала би му се. Био је син скромног воскара, а она ћерка све богатијег човека. Њен тата је, како су месеци пролазили, постајао све имућнији. Град се ширио брзо. Кажу да је и до 90.000 душа у њему. Богаташи су постајали све богатији, али и захтевнији. За лимара пуне руке посла. А отац Вука, тог Вечитог сањара...? Тај је био посебна прича. Вољен и тих, вредан и маштовит. Његов најстарији син, Вук, њен најбољи друг, у њој видео оно што други нису. Наравно, када би успевао, док су онако млади јурцали улицама, макар на трен да престане да машта. А маштао је о витезовима о којима је знао толико тога. Маштао је и о части, о којој су и иначе свакодневно бринули, али она некадашњих јунака увек се чинила већа. Он се и понашао као њен витез. Бранио би је,

када би им друга деца добаћивала „Вук и Лидија, Вук и Лидија!“. Једноставно би их разјурио. А она... Она је била мало другачија. Несташнија. Умела је да га муне лактом, па би се попела на ограду старе куће тета Раде. Ту би убрала неколико сочних трешања које су се усудиле да вирну на улицу, наддивши се над нови, дрвени тротоар.

„Чупо! Видеће те!“, шапатом би Вук спуштао сопствену вику, а она би му се смејала са све коштицом под непцима, устима натопљеним најслађим соковима.

То „Видеће те!“ сад јој је, толико година касније, код исте ограде протрчало кроз мисли. И сад је радила оно што није ред. И поново јој је усна, свету неприметно, била осмехнута. Због писма. Имала је писмо. Тако важно писмо. „За њега“. Живе очи би је одале више него насмешене усне, али није било никога.

Док је помишљала на једна широка рамена, танане брчиће и нагласак, који као да ју је миловао шта год да прича, прену је врисак.

„Гробар!“

Најежила се. Прохладан дан на трен је постао још хладнији. Све је било језовито. Осмех јој се заледио када је погледала ка небу, видевши да тамо гледа и жена која је викнула.

Изнад београдске вароши, као и претходних дана, појавио се велики аероплан. Имао је широка крила и огромне, црне крстове. Зато га је народ и прозвао „гробар“, не плашећи се толико њега самог, већ оног што је доносио за собом.

За разлику од других немачких авиона који би понекад, док су прелетали Београд, баћили бомбу где им је воља, из овог већег никада није бачена ни једна. Али, над којом год тачком у вароши да је ових дана правио осмице, ту би непогрешиво пала граната упућена из освајачких топова с оних других страна река. „Гробар“ није смео да лети директно изнад положаја одакле би га малобројни српски и још малобројнији савезнички топови лако гађали. Волео је, садистички је волео, да надлеће групе

избеглица, или кретање већег броја људи улицама или по пијацама. Сада је нагло променио правац.

„Фарман!“, оте се Лидији са усана.

Однекуд, из правца Бањице, појави се други авион. Француски Фарман. Лидија га је препознала, јер су сви све очас научили, чак и оно што нису ни мислили да ће да им треба. Француз је кренуо право на Немца.

„Гробар“ пође лево, па десно... Одједном из њега поче да куља густ дим и он се упути, брзо се крећући, ка Вишњици.

Народ је почео да излази на улицу. Неку дечурлију је мајка дозивала да се одмах врате унутра, а сама је стајала на прагу, гледајући у небо. У кући старе тета Раде већ другу годину живих Маринковића више није било. Сад су ту биле неке избеглице, које у Босни умало нису побиле бесне народне милиције верне аустроугарској круни. Ту је, с једног прозора, чак троје стараца гледало горе. Ту негде се и малишан жуте косе угнездио под стомак бабе и покушавао да схвати ко побеђује.

„У пркно га гађај!“, оте се једном од деда који је прешао Дрину кад су с оне стране почела зверства.

„Шофер је напред, Мијо“, одговори му други.

Лидија се насмеја на трен, али преста да дише кад је видела шта се над Дунавом дешава. Немачки „гробар“ се нагло окренуо и усмерио на Фармана који му је ишао у сусрет, летећи нешто ниже. Бели облачићи се појавише на „Немцу“, зачу се потом и митраљез, а „Француз“ нагло поче да се спушта, као да пада. Лидији навреше сузе...

А онда, нешто потпуно неочекивано. „Гробар“ одскочи у вис, преврну се у ваздуху наопако и из свих његових делова покуља дим. Страшном брзином се сручио у Дунав. Подилазећи испод њега, Фарман му је својим митраљезом распорио трбух.

„Пао је у реку! Пао је у реку!“, као велики талас преносио се ка центру града узвик оних који су били ближе Дунаву.

„У реку! Готово је!“

„Пао је! Људи, пао је!“

Лидија обриса оно сузно око.

„У пркно га је стрефио!“, зачу са прозора.

„Ама, какво пркно, болан?! Јеси запео за пркно...“.

„А ће си запео?! Нек` ти буде. У гуз`цу онда.“

Лидија се насмеја.

Тако насмејана је наставила по оним даскама, решена да што пре стигне до „Српског краља“.

Хотел који је у предратним данима окупљао интересантан свет, домаћи и страни, сада је био место у које је свраћао само онај ко мора, пре свега официри одбране Београда смештене на Калемегдан. Ту, на самом улазу у тврђаву, на углу Узун Миркове и Кнез Михаиловог венца, баштом је „Српски краљ“ гледао баш ка тој краљевској тврђави.

Лидија је торбицу стискала у руци. Као да ће јој писмо побећи, испасти, нестати. А у том писму је била сва њена нада.

„Госпођице, не можете данас овде...“, заустави је келнер.

„Томо?“, упита га њена подигнута обрва.

„Неки официрски састанак са управом града“, излазио јој је у сусрет.

„Због оног јуче?“

„Да...“

Јуче је пало много више граната на град него иначе. Њен отац је зато решио да што пре крену и оду што даље. Она је, и пре тога, решила то исто. Само... Ту тајну – чувала је у писамцу. „За њега...“

„Неће они још дуго“, утеши је келнер.

„Политичари или Швабе?“, тихо се тим гласовима придружи још један мушки.

„Страхиња!“, развукоше се Лидијине усне.

„Пссст... Морао бих да сам на другом месту, млада дамо. Али, кренуо по нешто за ону дечурлију, па, ето, видео Ваш шеширић...“, чуло се испод предивних брчића.

Волела га је, онако искрено пријатељски, као што дечје душе воле ведре људе. Просто, било је немогуће да неко не воли таквог добричину. А волела је и шеширић, била поносна на њега. Добила га је од оца на поклон тачно десет дана пре оног атентата у Сарајеву. За пунолетство. Прво га је носила свакодневно, само што није спавала са њим на глави, а сада само у посебним приликама. Ово је била та. Руку на срце, других није ни било.

„Е, једва чекам да ти имаш дечурлију, па да их гледам и уживам“, кроз брк рече Тома момку с пушком о рамену, бришући све време чашу старом, сто пута искуваном крпом.

„Страхиња, добри... Где је он?“, устрепта глас ове једине девојке код „Српског краља“.

„Ко, млада дамо?“, питао је, стављајући неку сламку међу зубе, а накрививши шајкачу ка челу, ћушнувши је отпозади левом руком, онако шеретски, као да није рат. Као да је хај-нехај.

„Ма, не шегачи се“, насмејала се и она.

Трен касније је тај осмех нестао, јер је Страхиња проговорио:

„Не може да дође он, па послао мене. Њему наредили да нешто важно обави. Тешко да ће да заврши ускоро.“

Тајац. Мук.

Лидија је осетила неку језу низ леђа.

„*Морам да га видим... Морам*“, почела је опсесивно да понавља у глави, не знајући шта да ради.

„Ма, госпођице... Може Страхиња да му пренесе поруку, ако је нешто важно“, понуди решење келнер Тома, пресецајући тишину.

„А ако буде касно...“, упитала се толико тихо, да је ова двојица вероватно нису ни чула. Уста су јој постала некако сува...

„Могу, што не могу? Дошао би он, него му наредили да иде доле на Кеј, рекао мени да свратим овде и то Вам пренесем. Стигли нови добровољци, па Кумановац и он

раде с њима, треба научити ту дечурлију. А јес', вала, све деца...", причао је Страхиња. Слушала је, али није хтела да чује. Грозничаво је тражила решење.

Погледала је у келнера.

„Томо, имаш ли оловку?“

„Госпођице, ја сам поруџбине записивао док је било гостију... Сад их буде толико, да могу и поспан да памтим“, слегнуо је раменима. „Немам“.

Страхиња је уместо раменима одмахнуо главом. Нема ни он.

„Имам унутра, сачекајте“, остави келнер чашу и уђе. Врата није затворио потпуно, па Страхиња направи корак ближе, желећи да чује шта то официри и градски челници причају.

„Страхиња!“, тихо је рекла, трудећи се да то ипак буде довољно гласна опомена.

Уместо да је послуша, приближио се кроз до врата.

Пришла је и она. Знатижеља јој није давала мира. Уосталом, дошла је на Калемегдан баш због онога што се у Београду дешавало последњих дана. Ем све више граната, ем све више гласина да Швабе стварно гомилају војску с оне стране река. Није ни чудо што је отац одлучио да прекосутра сви крену за Ниш. Сви. И он, и мама, и мали Стева и Петкана, и уз близанце најмањи, Василије. А и Косара, па нек' чека вереника у Нишу. Једино Јулијана неће. Трудна, ал' неће. Јулијанини свекар и свекрва је уверавају да је Велики Врачар безбедан, мада Лидија не разуме како не виде да ништа неће бити безбедно, ако велики напад стварно крене. Примакла се још мало вратима.

„Сваког часа можемо то очекивати, господо. Сваког часа!“, зачула је изнутра, али не и више од тога. Врата „Српског краља“ су се отворила. Келнер Тома само што их није ударио, налетевши на Страхињу и Лидију.

„Шта рад... – дрекну Тома шапатом - Људи, немојте да се шалите са овим. Могу главе да лете за

прислушкивања...“, подигао је обрве и извио главу забринути Тома.

Узмакли су обоје. Страхиња се правио као да се ништа није десило, Лидија оборила поглед. На трен само. Испред ње је била оловка у раширеној шаци.

Извадила је из торбице писамце које је спремила, погледала лево, онда десно и кренула ка првом столу. Папир је брзо раширила и, уместо жељених речи „Тако сам се надала данашњем сусрету, али... издржаћу до сутра“, на дну дописала великим словима: „Не сутра. Вечерас у седам!“.

У глави јој је одзвањало оно „сваког часа можемо то очекивати, господо... сваког часа!“. „*Сутра ће можда бити касно*“. Била је у то потпуно уверена док је с чежњивом стрепњом пружала писмо.

Узевши га, Страхиња је климнуо главом. Климнуо је главном и келнер Тома. Она им се неприметно осмехнула, окретала је леђа саговорницима и Калемегдану и полазила.

Зачу иза себе: „Данас, сутра, прекосутра... Све је сада могуће...“. То су се врата „Српског краља“ одшкринула. Кроз њих су излазили официри и Управа. Када су је угледали, један официр и неки градски чиновник који је намештао цилиндар престали су да причају о чему су већ причали, те јој и они ћутке климнуше главом.

Док им је узвраћала, између Страхиње и келнера Томе изашао је и он. „*Игњат Кирхнер!*“, застао јој је дах...

Командант Сремског добровољачког одреда изненади се Страхињи:

„Откуд ти овде?“

Уместо искреног одговора, вешто је почео да скрива да је дошао овамо само да Лидији каже да неће бити договореног сусрета. Док је он објашњавао, и то тако убедљивим гласом да је малтене и сама поверовала да су „баш њега одредили да дође и каже команданту да су новајлије стигле и већ су на обуци“, у глави су јој и даље

одзвањале речи „Данас, сутра, прекосутра... Све је сада могуће...“.

Када се пренула, видела је Страхину како ћутке шири дланове поред тела, као да жели да каже „Али, зашто баш ја?“. Клигнуо је главом када се зачуло „Да се зафрши до јутра“ и - брзим кораком пође ка Калемегдану.

Убрзала је корак и она.

Убрзало јој се и срце.

Оно „зафрши“ би јој, вероватно, било ког другог дана измамило осмех на лице. Стварно је Кирхнер причао како су јој и рекли. „Не баш савршеног знања српског језика, али савршене љубави за Србију“, говорио би онај њен. Само, сада јој уопште није било до смеха.

„Да се на Калемегдану заврши до јутра... До јутра?! Јој, па, неће моћи да му на Кеју преда писмо на време!“. Њене потпетице се више нису чуле како ударају о калдрму испред Велике пијаце. Укочила се. Ту, скоро на пола пута од Калемегдана до Народног позоришта, није знала где ће... Да ли да седне, напише ново писмо и преда га на дорђолској рампи сама? Може она и у мање речи да објасни да прекостура, 24. септембра, цела њена породица напушта Београд, али да то није толико важно колико то што она може за њих двоје да обезбеди карте већ за сутра, а да нико то не зна... Сем ујака који и ради на железници. Да ли да то уради? Или, просто, да отрчи доле на Дорђол, да умоли кога год било да јој га позову. Бар до рампе? Да му каже да морају, сад или никад, да побегну јер... „Сваког часа можемо то очекивати“, „Данас, сутра, прекосутра...“, одзвањале су јој речи оних који су о великом нападу на Београд више знали од обичног света. Обичан народ се, просто, сваки дан суочавао са могућим крајем, и то врло конкретно, али сада су облаци смрти били тамнији него икад пре. Било их је, осећала је то и минуле ноћи у свом собичку, много више него пре годину дана, када су Аустроугари заузели Београд. Рачунала је: „Па, има више од годину дана како је почела... велика Божја опомена, како је то одмах назвао добри Вуков отац...“

Рат нам објавили после Видовдана четрнаесте... А сад смо по Малој Госпојини петнаесте. Прође време. А и кад су четрнаесте ушли у град, били су протерани за непуне две недеље. Али, ако овај напад буде тако страшан као што сви кажу, ако су дошле и Швабе, а спремају се и Бугари...“.

Продужила је корак. „Ако држи обуку, неће га прекинути. Неће сигурно“, схватила је. Уместо кући, код Милеве ће. У кући њене најбоље другарице мања је врева него код ње. А и ближе је, тик иза „Москве“. Још мало је убрзала када је видела како се један старији пар свађа око некакве шупе. Као да ће и њих и шупе колико сутра, прекосутра бити. „Е, комшије...“, уздахну и убрза ка Теразијама.

А док је преко Позоришног трга пролазила, прену је једно „Госпо'јице!“. А онда и наставак који је уследио у стиху:

„Да л' да поредим те с даном летњим?

У теби је више живости, ал' и више смирења!“

Поглед удесно, а тамо призор који често виђа последњих дана.

„Видоје. Опет је пијан... Е, Видоје, Видоје, муко наша, Бог да ти се смилује.“. Леђа јој се најежила од туге.

Гледала је млађег човека подно пијадестала Кнезу Михаилу. Леђима ослоњен о подножје споменика на Тргу, држао је некад скупо купљени шешир у руци, као да ће да направи реверанс. Није причао „у ветар“ као иначе, већ њој.

„Шекспир, госпо'јице!“

Осмехнула се. Био је добра душа. Много добра... Ал', напаћена. Из богате куће Милијашевића је био. Из ње су га и избацили, јер није држао језик за зубима. Све накарадно што су његови радили, било да су били у власти, или да су трговали, он је уз вино причао по граду. И отац га се одрекао.

„Чудесни Шекспир!“, добаци.

„Знам, гос'н Видоје, знам. Сонети... Само, то је обраћање неком дечку било, а не девојци“, осмехнула се

поново. Мало је било начитанијих од ње. Имала је пасију да чита. И имала ја могућности. А и дивног ујака у далеком, „белом свету“, у који би сад и сама да побегне.

„А је л'? Дечку писао?“, налакти се Видоје, пробајући да се придигне. „Свашта од њега... Па, сад ће да му пропадне сонет. И све ово овде“, подиже глас кад и своје тело, „све има с тим сонетом да оде! Јер све се и исквари!“.

„Ајде, бре, Видоје... Тише мало, не галами. Немој да ме тераш да те водим“, добасти неки жандар који је стајао недалеко од споменика. Крупан је био, није га познавала.

„А је л'? А шта ћеш да кажеш командиру? „У апсану сам га довео због Шекспира?““. И настави са Шекспиром „Бенволио, Бенволио... Оооо, жалосне ли шале!“. Био је то одговор жандарму, а Лидија се насмеја Меркуцијевим речима. Ромеовог друга је тако волела.

„Добри Видоје, идем полако. А и стара мудрост каже, „кад те чује онај ко то уопште не жели, онда си превише гласан“, осмехнула му се. Она се увек смешила. Сви су се увек смешили. Био је то Божји знак добре воље. Често лицемеран, нажалост, но она није спадала у те.

„А је л'?“, придигнут, намести капут, упристоји се и погледа жандара. Стави кажипрст на усне, па онако њишући се у месту, показа на себе. Опет кажипрст прст на усне, па на груди. Биће тих. Жандар му се насмеја и климну главом. А онда Видоје погледа њу и упита:

„Лепе речи, госпо'јице, лепе! А из које је то књиге, молићу фино?“

„Јавићу кад је једном стварно напишем“, климнула му је главом и продужила, док јој је отпоздрављао подизањем шешира.

Осмех није дуго остао на њеном лицу. Мисли су почеле да надиру са свих страна. И о Видоју, који могао да има шта је хтео, а одабрао је – истину. А њу сада плаћа животом на улици. Мислила је и о жандару који би могао да хапси, али се насмејао. И о њему, коме мора да достави ново писмо данас, и то како зна и уме.

Ушавши у Коларчеву, тако малу улицу која јој је тако много привлачила пажњу откад је сазнала да је баш у години њеног рођења престала да се зове Цариградска, умало да се судари са двојицом дечака.

Одмах их је препознала.

А и они њу.

„Помаже ти добри Бог, милостива Чупо! Да немаш коју пару?“, подиже се због ње још један шешир, али мајушни у односу на Видојев. Тића је увек имао наступе који би је насмејали. Чак и када би га брат Бора дрмнуо лактом, као сада.

„Немо' да му замераш, госпо'јице. Прво ће да певамо, нема да бринеш. Ако 'оћеш“, рече Борислав, па рукавом обриса нос и рашири усне тако како се вероватно ниједно друго београдско Циганче не би толико слатко насмејало.

„Певате? А ципеле сте престали да чистите?“, пита Лидија, са осмехом у души.

„А, па чистимо, чистимо. Само, твоје су лепе, госпо'јице, за излог. Па, реко' да ти певамо, ако имаш пару“, опет ће Тихомир. Брат га поново мунуо лактом.

„Немој си досадан толико! Госпојице, певамо ми и кад немаш паре. Волимо“, насмеја се мањи од те двојице, а старији.

Заједно нису имали више од 15 година. Ко је тачно имао колико - није знала, али њих су знали многи. Или би код Железничке станице пробали да носе кофере онима који би уопште обратили пажњу на њих, или би код Теразија чистили ципеле. Или би, ето, понекад певали. Мада, њој нису никада.

„Ајдемо ми овако. Ја ћу да вам дам по парицу сада, а да ми нешто лепо отпевате када се други пут сретнемо, важи?“,

Тића је одмах климнуо главу и пружио длан. Бора га је одмах лактом подсетио да то није у реду. „А, бре, немо' си досадан!“.

Баш када је кренула ка својој ташници, баш када су јој прсти прошли кроз отвор, зачу се фијук. *Онај* фијук.

Граната, потпуно неочекивана, усред дана и без навођења авионског, ударила је снажно. У зграду недалеко од њих. Недалеко од „Москве“. Иза хотела.

„Милева!“, уплаши се и потпуно укочи.

Арсеније

Играо се најопасније игре. Са животом. Знао је то врло добро још откако је први пут јурио страног шпијуна. Сад је био убеђен да је видео другог. Али, умаче му. Умаче, колико год да је покушавао да до ћошка стигне довољно брзо да му тај незнанац не зађе у коју споредну улицу или уђе у неку зграду.

„Па где нестаде...“, питао се пролазећи руком кроз коврцаву косу. Погледао је преокопута, ка „Српском краљу“. Али, к'о за инат, испред хотела није било никог ко би му дао смернице. Рат је, свуда је мање људи. Нарочито у Београду. А нарочито откако су бомбардовања, не само топовима преко Саве и Дунава, већ и из појединих авиона са црним крстовима, постала све чешћа. Бар сада није било „гробара“, како су сви звали онај велики швапски аероплан.

Срце му је, свеједно, тукло брзо. Скоро као они прошлогодишњи удари аустроугарског добоша које је слушао прибијен уз задњи зид хотела „Москва“. Тада се, просто, плашио. Сада је Арсеније поново био уза зид, али задихан од трчања. Волео је да трчи скоро колико и да имитира старије, свира дромбуље или чита стоти пут Малог Радојицу. Али, трчање више није било лако као некада. Много калдрме није поправљено од граната које су скоро сваки дан падале по Београду, не бирајући ни време ни место. Камење је било искошено, напрсло или разбацано којим год делом престонице да се кретао, а да је иоле близу река. Па и ту, уза зид Реалке, покрај које је хтео да се, паралелно с Калемегданом, спусти ка Дорћолу и прати сумњивог му незнанца, улица је била далеко од некада савршено скоцкане. Подсећала га је, тако неравна, на искапана подножја свећњака који су држали лоше свеће, оне које капљу. Најбоље је правио његов отац. У она времена кад су сељаци радосно доносили восак са обода престонице. Док су још имали радњу. У она времена док је још имао оца.

Ту, код Реалне гимназије, поглед низ улицу Цара Уроша зауставио му се на петорици момака које је виђао по граду. Увек издалека, није био блесав да им се икада приближили. Били су мало старији од њега, а страх и трепет за све премладе за војску. Тољагина банда и није тек тако носила то име. За оног тананог, највишег међу њима, Арсенију су другари говорили да удара е раширеном шаком као да му је тољага израсла из рамена, не рука. Никад их није видео на делу, али је чуо толико тога о њима, да је гледао да увек шмугне пре него што би га позвали или пресрели. Доста му је у животу било и подсмеха сервираних уз кез и добацивање „Сакати!“, али доста му је било и губитака. Оно новца што би зарађивао носећи ситнице старијим људима, женама, војницима, а најчешће добровољцима из Одбране града, није хтео олако да преда неком другом само зато што је већи и јачи. Још од прошлогодишње окупације, од тих 13 дана страха које никако није успевао трајно да избаци из мисли, ову петорицу је заобилазио у широком луку. Али, сада је било другачије. Посматрао их је, неприметно.

Он је био на углу. Уз зграду десно. А нешто ниже низ улицу, уза зид једне гранатом делимично срушене куће с леве стране, окружили су тројицу вршњака. Бар му се чинило да су сви ту негде, као он, четрнаестогодишњаци. Онај најстарији од те несрећне и немоћне тројке је био син неког општинског деловође. Увек је имао добре ципеле. Арсеније је погледао тада своје, нису биле лоше као што су умеле да буду. „Хвала добрим војницима на поклону“. Само су биле мало превише велике. Прсти би му ландарали. „Бар су доле сви на броју“, тешио се. Али и није остајао само на томе. Био је врло задовољан стопалима. Ем су га служила савршено, ем су имала савршени оклоп. Бар је он то тако, свечано, узвишено доживљавао.

Ципеле је добио код Аде, од оног предивног добровољца, Страхине. И, само што их је преузео, а насмејани добротвор отиша, Арсенија је неки наредник

најурио вичући „Беж' мали с борбеног положја!“. Иако је сам положај, ипак, био далеко. Бар стотину, можда и двеста метара. А на том поклону је везивао пертле јаче него икада пре. Јер, у овим нарочитим данима у којима је број преосталих Београђана бивао све мањи и мањи због погани с оне стране река, за тај нарочит поклон са снажним ђоновима - користио је своју најдражу имовину. Пертле Михаила Радовановића.

Није га никада познавао, није га никад чуо како прича, нити да се смеје. Само га је прошле године, у јесен четрнаесте, кад је оно Београд кратко пао, видео како виси. Обесили га током окупације насред Теразија, баш тамо код „Москве“, иза које се Арсеније шћућурио чучнувши уза зид док је добошар нешто причао о новом „поретку“ и казнама. Тај „поредак“ му није био јасан – што би у било чему што има везе са редом обесили неког ко има 18 година? Зато што је био бранилац Београда те прошле, 1914? Или зато што се није повукао кад и остали, па му нашли пиштољ? Видео је Арсеније много смрти. И превише за неког његовог узраста. Али, само је једном видео дечака мало старијег од њега како виси. Онако мртвог, у жућкастом капутићу, отвореним панталонама и меким шеширом на глави, шамарали су га неки пијани мађарски војници. Тај смех и данас памти. Увек ће га памтити. Смех док траје шамарање мртвог Михаила Радовановића.

Сутрадан поподне скинули су га с конопца. Нису хтели испрва. Хтели су да „служи за пример“. Тек после молби оног доброг америчког доктора ког су сви хвалили, ипак су га однели. Али, два, три сата пре него што су леш скинули, Арсеније је пришао телу које се клатило. У зору, тик после краја полицијског часа, гледао је с леђа у младића који је висио. Михаила Радовановића из Раче крагујевачке, како му после апотекар откри да се несрећни момак зове. Није смео да га погледа у очи. Само је, лицем окренут првим зрацима сунца, пришао и дотакао његову ногувицу. Била је влажна. Хтео је да она четири преостала

прста на шаци брзо обрише о себе, помисао на толику близину смрти га је уплашила, па дотаче случајно ципелу младог леша. Са једне њене стране пертла је висила дуже него с друге. Арсеније се прену. Никог у близини, па се загледа у пертле. Његове су већ биле толико старе да су пуцале и на по два места, па их је везивао само кроз први или други пар рупа. Нове би му добро дошле, али га је отац још пре него што је тифус харао зимус и пролетос - учио „да у рату, баш као у миру, не сме ништа да узме што није његово“. Али, у пертлама Михаила Радовановића, тог 18-годишњег добровољца који је обешен јер окупацију није дочекао баченог пиштоља, видео је оно што је он хтео да буде. Неко ко пркоси убицама. Неко ко се не плаши злотвора. Оних што су му мајку, брата и сестру...

Гледао је низ Цара Уроша, у оног сина општинског деловође и његова два млађа другара. Оном средњем је знао тату, учитеља. Оном најмлађем, можда је имао 12 година, отац је био капетан. Као и Арсенијев – није био ту када детету треба. „Али, то ти је живот. Некада летиш раширених крила, некада мораш да скакућеш без њих“, говорио би му Бата летос.

Сад је час гледао у Тољагину банду, која је извртала цепове оном капетановом сићушном сину, час пробао да види три пара очију која су била оборена од страха и срамоте, а час је гледао у своје ципеле. У оне пертле. Откад их је узео од гробара, молећи их и дајући им тродневну зараду, а нарочито откад је сазнао откуд тифус у Србији, био је мало другачији него пре. Не храбрији, о томе никада и није размишљао. Решенији. Одлучнији да не бежи када види зло. Ма колико он био мали. И ма колико оно умело да буде велико. Зато је јурио за шпијунима. Чак и када би, десетинама пута, просто јурио за незнанцима, узалуд. Више није хтео да - не ради ништа када се зло појави. Макар и наговести.

Поглед је потом, као прстом по дромбуљи, почео да помера напред-назад. Испред себе је видео једно парче црепа. Отпало од детонације. Одмах поред, пола камена

који је ко зна одакле ту стигао, није баш много личио на калдрму. А било је и ње изломљене, тик иза пете.

Гледао је Тољагу, па камење. Па опет она три оборена погледа. Мука му је било од муке. „*Ови су мени гори од аустроугарских шпијуна*“, као да помисли, па не стиже ни да доврши то, а зграби три камена, искорачи десном ногом, па левицом заврљачи један. Погодио је баш кога је и гађао. Оног Тољагиног бубуљичавог, у раме. Хтео је у главу, толико га је разљутило његово завлачење руке у туђи џеп. Али, није се бунио што је омашио. Ретко када би промашивао, извештио се још тринаесте. Тада су се клинци у улици играли само Срба и Бугара, па у одморима каменчићима гађали циглу. И тако све док их комшилук због цике није отерао, запретивши да ће их за уши вући до родитеља. Уво је сада промашио, али је погодио кога је гађао. И, док је тај врисак са лица начичканог крастама још увек парао ваздух, у сусрет му је летео други камен. Погодио је збуњеног Тољагу испод колена. За трећи више није било времена, кренули су узбрдо ка њему. Трком.

Окренуо им је леђа брже него што би његов омиљени глумац Добрица мењао тужно па срећно лице када би код Народног позоришта засмејавао децу која су га чекала на улазу. Истина, више је волео када добије питу с јабукама од његове добре жене Јелене, увек је давала нешто малишанима као да је сваки дан празник. Говорила је и да јесте. Али, сада му, иако је био гладан, није било до госпођа-Јелениних пита. Сад му је било важно да утекне. Волео је да машта о себи као храбром малом Радојици, који никада и ни пред киме не устукне, али... то није био овај тренутак.

Зато су га ноге носиле скоро истом оном брзином којом му се у глави исцртавала путања. Од Калемегдана - назад ка Народној. Али, само кратко. Па брзо првом лево, да не виде да л' је ушао у зграду или наставио доле, низ Краља Петра. Само да се домогне тог следећег ћошка, ниже. Ту је почињало његово мало царство у коме се нико, па ни станари, нису боље сналазили од њега. „*Ајде,*

Арсеније. *Лети!*“, као да је чуо очев глас, још када се са Батом тркао по Дунавском кеју, уз пругу. Четири године млађи, тек за који метар би изгубио ако се не би трчало баш до кланице. Донде је већ заостајао. Корак му је, просто, био превише кратак. Сада више није. Скретао је у пуној брзини, скоро пољубивши зид куће поред које је шмугнуо низ Краља Петра. Окренуо се тек када се приближио следећем ћошку. Кочио, смешкајући се. Тољага и онај бубуљичави су остали горе, на врху улице. Руке на струку. „*Одлично*“. Умор их је стигао док су се прво успентрали до Узун Миркове па тек потом кренули за њим. Сада је већ могао и да се заустави, били су предалеко. Осим што је заустављање било другачије него што је мислио да ће бити случај.

Гледајући уназад, а ударајући врховима ципела по калдрми док је успоравао, две снажне руке ухватише му надлактице.

Није стигао до ћошка.

Њих тројица јесу.

„*Тољагини!*“. Очи су му се рашириле. Поделили су се. Ова тројица су ишла околу, одоздо. Упао им је право у клопку.

Али, како га је Бата учио, а мама се томе смешакала, као што је често чинила, чак и када је повела Веселу на онај кржави друм, „Арсо, кад те нешто изненади, а ти одмах, брзо!“. „Шта?“, питао би старијег брата. „Ама, било шта!“, говорио би му, па пробао или да га гурне о раме, или да му стегне шаку, или да плъсне изненадно испред очију. Арсеније би увек урадио шта му прво падне на памет, а онда се толико био извештио у тој игри с Батом, да му реакције више нису биле само одбрамбене, већ неретко духовите, а понекад и изненађујуће добре. И сада је извео једну такву.

Врхови пертле Михаила Радовановића, оне која је ципелу прибијала уз десно стопало, полетеше напред. Шутнуо је грубијана у цеваницу свом снагом и таман

помислио да ће моћи да утекне, али га нови пар руку зграби. Потом још један.

Није ни стигао да закука - зачу се једно гласно: „Ко га последњи пусти, имаће посла са мнош!“.

Никада у животу није био срећнији што види Радета Сланину. А њега је могао да види свако и са три ћошка удаљености.

Мала банда уличних дечака, од којих неки више нису имали родитеље, а неки за њих одавно нису марили јер су на исту такву количину љубави и наилазили под сопственим кровом, одмаче се за по корак, два. Никома није падало на памет да Радету Сланини нешто каже. Иако није био висок баш два метра као што су сва деца говорила, деловао им је толико велик мерили га очима од пода до косе или од једног до другог бока. Просто је био огроман. Незграпан, често насмејан, али увек застрашујуће велик. Арсеније је често помишљао како би било величанствено да је и он толики, а онда би се сетио да не би могао да трчи колико воли да трчи, па би свог необичног другара просто и даље гледао са неким страхопоштовањем. И с љубављу. Ваљда због оне добре, чисте душе.

Тољага и његови ортаци узмакоше још корак, два. Сви су гледали у Радета, а он сваког од њих, окрећући се док га је мали другар пратио малтене иза леђа.

„Мрш!“, викну громада од седамнаестогодишњака, а иако је подигао и руку изнад главе, да запрети, нико од оне петорице није ни стигао да види да се длан покренуо. Већ су ухватили тутањ, што низбрдо ка Кеју, што узбрдо.

Арсенију је срце и даље лупало брзо и јако. Сада више то бубњање није чуо у ушима, али је дисао плитко и чешће но иначе, сасвим довољно да, ко зна који пут у животу, муцањем почне реченицу.

„Х... хв... Хвала ти“, испрекидано је звучала та реч. Као и увек када би се уплашио. А није се плашио баш често у последње време. Мислио је да је то због одрастања, па се радовао. Ипак, замуцкивао би и даље кад год би

претрнуо од страха. У Београду, у коме су гранате испаљене с оних других страна обе реке падале сваког дана, нешто чешће у зору и увече него у осталим сатима, многи су ионако били робови страха.

Али, уз Радета Сланину, није могао да се осећа као роб. Нити уплашен. Једино је сигурнији био уз Бату.

„Тражи те жандар Воја“, прену га глас огромног момка.

„А?“, трзну се Арсеније.

„Каже да кад те нађем, да одеш до Тркалишта“.

„Шта ћу тамо?“, потпуно се збунио.

„Каже да одеш“, као и увек, мало је говорио Раде Сланина ако је нешто баш битно.

За њега су најбитније биле животиње. Нарочито оне које су лутале улицама после погибије или бежаније власника из бомбардоване престонице. Али, Арсеније га никад није видео нељубазног ни према деци. Ону једину преосталу београдску банду дечака ионако није сматрао децом, одавно. Ако га је Раде тражио, срећом и нашао у прави час, то је онда сигурно нешто важно.

„Да идем одмах? Је ли рекао што?“

„Одмах“, не одговори до краја доброћудни див.

Арсеније се замисли на кратко, па поче да претура по одећи. Руке су му летеле што по прслуку, што по панталонама. Час у врећицу из левог џепа, час је прстима залазио покрај оне у десном. Коначно.

„На“, пружио је на длану зихернадлу. „Хвала ти“. Није често извлачио ту десну шаку из дугог рукава, четири прста и у ова времена сакатих многе забезекну. Није да их се стидео, зна он врло добро да је онај најмањи изгубио у најхрабријем трку који је извео у животу, али, опет... Ретки су били тренуци попут овог. Зихернадла је била сасвим вредан поклон за оволику помоћ.

Раде Сланина ју је гледао са дивљењем. Здепасти прстима ју је покупио, па окретао, посматрао, смешкао се. Није ни обраћао пажњу на руку на којој малог прста није било откако је њиме закачен велики ексер на оној огради,

кад је туце људи јурило шпијуна који је слао голубове, а само Арсеније видео где је утекао. „Прст за отаџбину“, тешила га је мајка, љубећи га у првих месец дана по ампутацији више него целог живота укупно. А увек је волела да га пољуби у разбарушену, скоро уфрћкану косу. Раде ни њу није примећивао. Само зихернадлу. Моћи ће, коначно, нешто да да оној мајоровој ћерки што шепа, а често даје клинцима воће из последњег воћњака на Врачару.

Када је Сланина загрлио дародавца, Арсенију се учинило да ће се онесвестити. Срећом, кратко је трајало, па је брзо дошао до даха. На трен разрогачених очију, у следећем већ насмејан, потапша по рамену необичног другара, бар је покушао да дохвати врх рамена, па врати изврнуте џепове на место и пође бочним улицама до Тркалишта.

„Шта хоће тај жандар? Да нисам нешто... Да није нешто с Батом било?!“, почео је већ да трчи. Није се заустављао ни покрај Позоришта, ни код Двора. Већ малаксао, спазио је оног ког је тражио. С двојцом колега код „Гргеча“, баш ту, у Булевару, у близини Тркалишта, палио је цигарету. А Арсеније није престајао да трчи. Уплашен за брата, скоро да је ударио у жандарова леђа.

„Иди бре, мали, у три лепе!“, трзну се Воја, прихвативши кундак пушке која му је висила о рамену, не знајући у први мах шта се дешава.

„К... Како ми је бата?!“, Арсеније се скоро продра.

„А, бре?“

„Је л' жив, говори!“

„Ама, жив је. Ваљда је жив... Него, шта вичеш? Знаш како прођу они што вичу на власт? А?“, врло уозбиљни тон жандарм.

Арсенију би лакше. Али, сада већ толико задихан, није ни одговарао, нити би знао шта да одговори. Имао је само питање. Што је, уопште, ту?

„Слушај, мораћете да потражите нови стан. Данас. Сутра у подне – тутањ“, пресече тишину жандар-Воја.

Арсенију није било јасно откуд то. Шта то значи. Како то да изведе, уопште. Само је гледао у човека пред собом. Остала двојица жандарма су, као по команди, наизменично повлачила дим из својих цигарета. Дан је напрасно постао тмурнији.

„Је л' слушаш ти мене?“, зачу питање.

„Да...“, промрља.

„Тражио те тамо данас онај газдаричин слу...“

„Да...“, климао је главом.

„Слушај 'вамо. Сутра у подне да сте изнели све ваше ствари“.

Ђутао је.

„Мора“, повуче дим и Воја.

„Али, што...?“

„Шта, бре, што?“, брецну се жандарм. „Откуд знам што, продаје жена некеме, немам појма што. Махао човек папирима, тражио те, па мене упрегао командир да те нађем“.

Арсеније је оборио поглед. Гледао је у ципеле, па своје од камења прљаве шаке.

„До сутра, 'ајд“, потапша га по рамену жандар-Воја и малтене га погура од себе.

Први корак му је био несигуран јер је измештен из места у ком је стајао. Други јер није знао на коју ће страну. Од трећег је почео да трчи. Волео је одувек да трчи. Сада, док су му се и горња усна и обрве грчиле као пред плач – кроз Ташмајдан, пречицом ка Дорћолу.

Тај трк није дуго потрајао. Код другог улаза у лагуме, не превише далеко од црквице Светог Марка, видео је неку жену како у те подземне пећине уводи троје деце. „Још је рано за бомбардовање“, збунио се. Обично би друга крвава и страшна свакодневна порција стизала за вечеру. А дан је увелико трајао, Сунце је осећао по левом образу. Више га је осећао по томе што је морао да мало жмири од светла, него што је било топло. Октобар је, одавно нема топлоте. Чак ни по кућама. Дрва су толико скупа да је и заборавио када је последњи пут ноћио од

краја лета, а да на себе није стављао све што би се крпаром могло назвати. А сам се покривао већ четврти месец. До маја је то још и отац могао да уради, од краја јуна ни Бата више није био ту. Загледао се у ону маму, спазио како у левој руци носи детенце, испод ког је, у шаци, држала бошчу напуњену ко зна којим ситницама. Десном је водила ћеркицу, док је поред њих корачао нешто старији дечак, можда петогодишњак. Уздахну, гледајући ту жену. Подсетила га је изгледом на ону нову комшиницу, што сваку ноћ плаче. Није то била она, комшиница је имала маснице на скоро целим рукама. Ова је била бледуњава. Настави да трчи даље.

Први предах је правио кад се домогао Душанове. Брзи корак му је био сасвим довољан одмор, па је стизао боље да разгледа људе који су се, свако са својим мислима, кретали брзо. Нико више није остајао дуго по сивим, од гранатама све чешће окрзнутим или потамнелим улицама. И поред одласка пола престонице негде ван ње, у кућама које су остале целе, света је било. Мушкараца у кафанама – нарочито. Поред две које је прошао, могао је само да чује речи о „француским авијатичарима који су отишли“ и нешто о „кадровцима“. Хтео је да застане и чује још, али таман када је успорио, тема се променила.

„Шта ли је са кадровцима?“, питао се, пружајући корак.

За брата се највише бојао. Јесте он био и снажан и паметнији од свих које је знао, да није – не би га онако младог, малтене тек пристиглог у *кадар*, послали да две недеље буде са искусним другопозивцима на Ади. Јесте Бата био посебан, али рат је ово. „Не гину ту само глупи и неуки“, умео је да говори чика Станоје, чији је восак, каже тата, био најчистији који им је стизао у радњу. А Бата је посебан кадровац. Рекли му његови другови из Десетог кадровског пука, кад им је ономад носио дуван, да је најбољи. Можда су и претеривали, а можда и нису. Ка њима је и ишао. Поново све бржим кораком.

„Мали“, зачу одједном с друге стране улице.

Одмах се осмехнуо. Увек је то и био случај када би видео Шефхета.

Притрчао му је, па пружио руку и, благо задихан, упитао:

„Како иде српски, Халиловићу, сиви тићу?.

Шефхет га је гледао уз пола осмеха и подигнуту обрву. Арсеније је схватио да га није разумео.

„То је песма... Ма, није важно. Имаш нешто слатко?“

Уместо речи, као одговор је добио широк осмех и завлачење руке у џеп. Таман да се обрадује, кад из џепа, згрчена песница и палац смештен између кажипрста и средњег прста.

„Ма, шипак и теби, Шефхете!“, расрди се Арсеније, па му показа исто десним дланом, не марећи што га на брзину извуче из рукава кошуље. Толико је брзо то урадио, да га вунени прслук нажуља између рамена и врата.

Турчин га загрли.

„Не љути се. Где идеш?“, упита малишана.

Још се љутио због шипка. Мало. Заправо, већ је прошло, јер је са Шефхетом било немогуће бити лошег расположења. Лепушкаст, а увек нежан и са децом и са старијима, био је омиљен где год би га Арсеније спазио. Чуо је од Сланинине сестре да је диван и у болници. Није баш веровао да су пустили непријатеља из оног првог рата да ради с болесницима, али та Сланинина сестра Даринка је увек деловала озбиљно. Осим када би причала о томе да се њена богата комшиница Гина загледала у Бату. Тад би се превише кикотала да би је уопште схватао озбиљно. А и где ће богаташице да се загледају у обичан свет...

„Идем доле, на Кеј. Да Бати јаве да треба да напустимо...“, застаде у пола реченице. Док објасни том нашем странцу који је заволео Београд, Србију и Србе од првог дана када су га код Куманова деветсто дванаесте, иако је био непријатељ, спасили на бојишту, превили и излечили - прошло би много времена. Знао је Шефхет српски много боље од других који одавде нису били, али...

Прича о стану је превише компликована. Чак и за њега, тако малог, који је у том стану од летос живео. Заправо, више ноћивао него живео, јер се тамо склањао само од кише, сати намењених за бомбардовање и великог мрака. А у последње време, гранате су падале и кад им време није.

Шефхет га је само гледао, подигавши сад обе обрве и онај длан. „Де, де, настави“, као да је говорила та рука.

„Праштај, морам да журим. Стварно“, било је једино што је Арсеније одговорио, пре него што је и сам обгрлио Шефхета око струка, па се насмејао и кренуо даље.

„Мали“, прекину му исти глас ход.

Тек што се окренуо, чуо је: „Чувај се“.

„И ти, сиви тићу“, одговори и поче да трчи, одморан, а поново с мислима ка кадровцима на Дорћолу и њима придруженим Сремским добровољцима. Долазили би преко дана код редовне војске, да вежбају. Иначе су од пре неки дан били смештени у некадашњим робијашким ћелијама код Сахат куле. А цивилима, па и оним војсци омиљеним попут Арсенија, у тврђаву није био дозвољен улаз. Зато, ништа од Калемегдана, већ правац на Дорћол, да нађе добровољце док су тамо. Многе од њих је знао, толико тога им је набављао. Ако ико може брзо да јави онима код Аде, то су они. Ако су уопште на Дунавском кеју и даље. *„Само их премештају. Таман се скрасили на Ади, кад, ајд' добровољци у тврђаву. Бога питај шта се збива...“*

Никада никога није, заправо, питао што се ови зову баш „сремски“, кад је међу њима било нашег света из Прека, са свих страна. А сви су их стварно звали тако, „сремски добровољци“, иако је он знао да су код њих и и тројица Банаћана, који ко зна зашто нису били у Банатском добровољачком одреду, па нису ни бринули о острвцима на реци. А и код „сремаца“ су била и ону браћа из Барање, а знао је и неке Бачване што су побегли пред аустругарском мобилизацијом и прикључили се Одбрани Београда. Волео их је све, а прилично оног кумановског

комиту. „Ето, Сремци, а из Куманова. Свашта!“, мислио је често. Да је могао да бира, Кумановац би му био чича. А други старији брат би му био Страхиња. Тај је био увек насмејан. И увек имао шта да поклони, ко ће га знати одакле му. Бата га је хвалио, оно мало што га је знао, по храбрости и пожртвованости, али Арсеније га је волео због срдачности. И због шала. Једном када су Страхињи рекли да се „сигурно спрема нова офанзива“, он упитао „Па, кол'ко их сад шаљу на нас?“, казали му „Једно... сто 'иљада“. Сви другови почели да уфћу, да се крсте, да пљују или преврћу очима, а Страхиња се замислио на трен па рекао баш гласно „Не ваља то уопште“. Кад га погледаше, а он се допуни: „Па, не ваља, људи. Где да ће да их сахранимо тол'ке?“. Није било сусрета с њим, а да није почињао и завршавао се смехом. И неким поклоном. Важно је то у овим тмурним данима, кад неко увек све што је добро хоће и може, чак и кад се не може. Зато је и трчао да нађе Страхињу, сигурно може да јави Бати да нешто под хитно уради. Баш га је волео.

Ма, волео их је тамо на Дорћолу баш све, и кадровце и добровољце, све. Осим оног чудног Немца. Узалуд му је Бата говорио да је тај, у ствари, наш. „Немац је Немац“, одговарао би му Арсеније, на шта би уследио само смех и ко зна које по реду објашњење да му је само тата Немац, који се оженио код нас, крстио код нас, синовима дао српска имена и љубав према Србији. „Он је већи Србин од хиљада Срба“, говорио би Бата. Све му је Арсеније веровао осим тога и осим оног „Биће све у реду“. Малтене ништа није било у реду. „А и - Рош. Какво је па то српско презиме, Рош?!“.

Желећи да само њега избегне, а да код Фондине фабрике чоколаде сретне доброг Страхињу, који би о слаткишима могао до сутра да прича, или да их вади иза Арсенијевог увета као да је у циркусу провео живот, убрзао је корак. „Ако Страхињу не нађем, бар старог комиту из Куманова да видим. Тај зна више о војсци и војницима него они у Генералштабу“. Пролазио је сада већ улицама

у којима би га свако, или скоро свако знао, па су поздрави били чести, али у пролазу. Журио је. Дорћол му се отварао као на длану, а како је баш ту провео цео живот, само њему знаним пречицама кроз баште или зграде које су имале и задња дворишта, прекраћивао је себи пут ка дну улице Цара Уроша. Ограде више није прескакао несмотрено. Један велики зарђали ексер за живота – доста.

„Мора да буде код Шонде. Нико не воли ту фабрику као Страхиња“, надао се сусрету с добровољцем који је много тога умео. Сигурно да уме и најбрже да јави Бати, тамо на Ади, да морају да се селе. *„Само да је код фабрике“*, надао се Арсеније да ће срести баш Страхињу.

Са њим би често могао да прича о томе да ли су Шонде правиле боље дезерт бомбоне или пралине. Једног дана би један од њих био „у праву“, другог други, а заправо би прекраћивали време, свако у ишчекивању својих нових обавеза – Страхиња да са Кумановцем и двојицом вештих добровољаца обучава новопридошле, тамо у позадини Десетог кадровског пука који је распоређен уз обалу, а Арсеније да настави да носи шта коме треба по Београду. Од тих ношења би могао понекад да заради и до петнаест пара. Није много, „три Политике“, али није ни мало. Пет, шест послова дневно у „пралине стилу“, што би му Страхиња рекао, значило је мало куирског, а мало носачког посла, као да је амалин с пристаништа. Та мешавина његовог живота, попут Шондиних пралина које су, стварно, некад биле боље од дезерт бомбона, али не баш увек, натерала је Страхињу да Арсенија неретко зове и „ордонанс“. Превише је био мали да би могао стварно да буде официр с посебним одговорностима, најчешће за везу међу јединицама или старешина и јединица, али једног дана, ко зна. *„Све је могуће оном који верује“*, говорио је лепо отац.

И, са том вером је стигао пред фабрику чоколаде и кекса, гледајући последњих стотинак метара преко рамена, да га она банда опет не изненади. Кад, код Шонде,

наслоњен на врата прве куће до те мале, свима знане „на целом свету најбоље фабрике слаткиша“, заправо једине коју су икада видели - баш онај.

„Ух“, поче да шкргуће зубима Арсеније. Оборио је поглед и прешао на другу страну улице. Са рукама у џеповима, гледао је у калдрму и наизглед незаинтересовано шетао. Па се враћао, чим би, двадесетак метара ниже постављена, двојица кадроваца с пушкама о раменима јер су били на стражарској дужности, усмерила поглед ка њему. Није их познавао. А од „овог овде“ није ни смео ништа да их пита.

Дошло му је да се врати право горе, па макар налетео на Тољагу. „Зар баш ниједан од оних које знам да није ту, него још овај...“. И, таман да крене узбрдо, спреман да сат и по иде до Фабрике шећера и команду одбране Аде моли ако треба до пола ноћи да му дозову Бату с положаја, што му не би учинили па и да Београд гори јер је положај био много важан, зачу:

„Могу ли ја да ти помогнем?“.

Подигао је поглед, окренуо главу ка Шондиној фабрици. Стварно он.

„Ма... не.“

Није добио ново питање. Само осмех.

„Не, хвала“, додаде.

„Ако ти тако кажеш“, осмехну му се човек на чијим је раменима била нека војна ознака, није могао добро да види која. „Хоћеш бомбону кад си већ ту?“, спустио је руку с неком књижицом коју је држао, а другу завуче у џеп свог војничког капута.

Арсеније му није одговарао. Али, слаткише је волео исувише да би их одбио, нарочито у ова времена када их није било на сваком ћошку као раније. Поготову ових дана када није могао ни да их приушти често.

„Хвала. Али, мене је мама учила да не узимам ништа од непознатих“.

„Паметна жена. Тако и треба. Ево, да се упознамо. Потпоручник Ђорђе Рош сам ја, а ово је Шондина дезерт

бомбона. Нема ни месец дана како је направљена“, пружи длан и нови осмех.

Арсеније се трже. Стварно бомбона. И то Шондина. И стварно он. „*Наш Немац*“.

„Хвала...“, одговори и приђе.

Бомбону је одмах отпаковао из папирића и ставио на језик. Сладуњав укус се брзо ширио. Био је на трен баш срећан. А онда погледа још једном кога има пред собом.

Рош је скинуо капу и наслонио се на зид, смешећи се. Имао је високо чело, раван раздеољак на левој страни и прилично благо лице. Арсеније је увек замишљао Немце „жуте косе“, како је то Сланина говорио када је описивао непријатеље. „Немци су такви, а Аустроугара има и оваквих и онаквих, јер има много народа које држе под својом чизмом. А ако су баш чисти Аустроугари, онда су Немци“. Тако је Раде све јасно објашњавао, иако су га многи сматрали неуким и, просто, огромним.

Овај „Немац“ је био... једноставан. Чак му је и осмех деловао као да је прави. А и официр српске војске. Прави.

„И, како рече да се зовеш?“

Арсеније је ћутао.

„А упознао си и мене и бомбону. Па, нема смисла, зар не?“, опет му се осмехнуо, вадећи из џепа један слаткиш и за себе. Када га је одмотао и ставио у уста, чекао је да Арсеније нешто каже.

„Мислио сам да ћу да нађем неког ког знам...“

„Кога тражиш? Могу ја да ти их дозовем“.

„Страхињу... рецимо“.

„Е, он ти је сад тамо иза кланице, с неким новим добровољцима. Биће ту тек предвече, кад сви они крену назад на Калемегдан“.

„Ух...“, уздахну Арсеније. „*Прекасно*“, помисли. „А... Кумановац? Знате онај... комита...“

„Па, заједно су ти они, на обуци новајлија“

„*Па да ли је могуће...*“, не изговори, већ само: „Хвала. Мораћу да кренем, ипак. Не могу да чекам толико дуго“.

„Ако тако кажеш. Драго ми је да смо се упознали“.

Хтео је да, макар реда ради, одговори „И мени“, али није баш био сигуран у то, колико год да му је бомбона пријала. Ионако ништа није јео од јутрошње попаре. А и на њој је захвалан тета-Мари, која му је уместо пет пара што јој је донео млеко с Велике пијаце, дала два пуна тањира. У оном првом је чак било и нешто што је личило на кајмак, истина врло благ. Није могао баш свако да набави млеко, већ неколико месеци, али је тата знао толико доброг света, да је и тај свет временом врло добро знао и за Арсенија.

Тада му, просто и без икакве најаве, паде на памет да пита. Па шта кошта да кошта.

„А да ли бисте Ви могли да позовете команду Аде?“

Ђорђе Рош изви главу у страну па осмотри дечака пред собом.

„Команду Аде?“

„Да... Зато сам хтео Страхињу да нађем, он сигурно може некако да позове...“

„А ко ти треба из команде Аде? Који официр?“

„Ниједан официр мени не треба“, одговори помало брзоплето.

„Је л' ти тата у другопозивцима?“

„Мој тата... Мој тата је умро“, изговори брже него што је мислио да ће икада моћи. Та мисао је ионако увек била спора, непролазна. Вечна. Често толко страшна, да би због ње заспао тек пред зору.

„О...“, уздахну Ђорђе Рош. „Бог душу да му прости... А мама која те је лепо васпитала?“

„Она је још прошле године погинула од гранате“, то је већ лакше рекао. Та мисао је била стара колико од августа 1914, па се на њу навикао. А мислио је да се то никада неће десити. Недостајала му је стално. Сваки дан. Само се некако навикао да је нема. На очев одлазак није.

„О, Боже! Па... Па, имаш ли браћу или сестре?“

„Имао сам их четири. Сада је само Бата остао. Он сад тамо служи, на Ади“.

У очима Ђорђа Роша виде нешто налик сузи. Просто су се беоњаче зацаклиле. Прође секунд, два, три, а ништа се није чуло, осим неразговорних речи она два добровољца, ниже низ улицу.

„Јесу ли ти браћа и сестре... погинули са мајком?“, упита га човек чији је осмех потпуно нестао са оног благог лица.

„Само је Весела још погинула од гранате. Мама је хтела да је склони код неког воскара што нам је доносио...“, поче Арсеније, али као да се загргну. Она сласт коју је бомбона призивала у устима, сад се стегну у грлу. Није никада ни видео маму од када је тог врелог августовског дана рекла „Враћам се ујутру“ и то уз онај њен благи, милујући осмех. Само су му ујутру казали да је погинула. Она, Весела и још неки човек што их је возио. Бата и син фијакеристе су остали живи. Трчао је за татом у Општу болницу када су им у зору јавили шта је дан раније било на путу покрај Аде. Бата је прошао само са контузијом и три озбиљније огреботине по нози. Никада себи није опростио што је, на звук граната, прво он искочио, желећи да прихвата остале, уместо да је њих пустио да се склоне на леву страну. С десне је ужас долетао. „Из швапских топова, мајку ли им њихову“.

Ђорђе Рош се прекрсти. И, Арсенију то би чудно. „Стварно се крсти по нашим“.

Изгледа је то чуђење било јасно видљиво. Сигурно не по први пут.

„Бог душе да им прости...“, поче млади официр, па, спазивши чуђење, без најаве стави длан на Арсенијево раме. „Знаш... Сваки трећи човек који ме види у униформи, помисли да сам грешком у њој. Да сам с погрешне стране реке. Али, ја сам... Наш. И, заиста се молим да Бог подари рајска насеља твојим родитељима и браћи и сестрама. А хоће Он то, сигурно“. Глас је био миран. Сигуран. Речи, иако не гласне, деловале су снажно и истинито.

Арсеније прогута слатку пљувачку. Дан је некако постао ведрији.

„Како знате?“

„Хех...“, осмехну се Рош. „А знам. Осећам. А и баш сам читао сад“, подиже књижицу. Арсеније виде само два слова наслова, „ПС“. Остала су била покривена прстима.

„Шта је то?“, показа ка књизи.

„Псалтир“, одговори му човек у војничком капућу, па рашири странице тамо где је кажипрстом све време држао докле је стигао са читањем.

„И, шта пише?“, упита Арсеније.

Ђорђе Рош пређе погледом по страници, па прочита: „Благосиљај, душо моја, Господа, и не заборављај ниједнога добра што ти је учинио“. Спустио је књигу. „Сто трећи псалам. Ту сам стао“.

„А шта још пише?“, заборави Арсеније и на телефон, и на Одбрану Аде, и на газдарицу и стан. Сав се претворио у сећање на породицу које више скоро целе нема.

„Пише ту много тога. Али, није то једина књига коју ваља читати стално“, осмехну се опет. „Можда ти је ово довољно за данас, читаћеш, има времена. Него, хајде да нађемо твог бату ако је већ нешто толико важно, м?“.

Арсеније се прену. Да, много је важно да га нађу, што пре.

„Имате телефон?“.

„Имамо, наравно. Ваљда жице код Аде нису покидане јутрос. Хајдемо овамо“, показа Рош ка Кеју, па пође тамо.

Арсенију је овај „наш“ постајао све занимљивији. Није да му је баш све веровао, али за телефон је најмање сумњао. И, пође. Некако орно.

На трен се, као када би имитирао старије из своје улице, пребацио у свет глуме, па је сад и он главом климнуо попут свог путовође када су Рошу салутирала она двојица на стражи, ословивши га са „Господине потпоручнике“. Један од стражара му се осмехнуо,

мрдајући главом лево-десно, видевши тако добру глуму тако малог дечака.

А иза стражара - Дунавски кеј.

Вероватно најстрашније место у Београду, уз Аду и њену израђавану сапатницу Малу Аду. Калемегдан је Арсеније сматрао превише величанственим да би се за тамошње браниоце плашио, мада је двапут видео како на таљигама ка Војној болници носе рањене са тврђаве. Она је, ипак, сва од бедема. Ада и Мала Ада су освајачима најближе, јер су усред реке. Али су бар обрасле у шибље, а и сигурно су, тешио га је бар тако Бата, направљене разне препреке и ровови, да браниоци издрже. Зато се за брата није баш онолико плашио колико је то раније био случај. А на Кеју све стоји непријатељу као на длану.

Равно, као на тацни госпођа-Јелене. Зато га ваљда, кад год Швабе и Аустроугари бомбардују Београд, а нема дана да то не чине, толико и испогађаше гранате. До сада их је Арсеније само чуо како фијучу и ударају ту, по дну Дорћола. Сада је први пут видео колико су страшна њихова дејства када их поган усмери тамо где знају да војске има. „Поган“, често је понављао ту реч. Чуо ју је ко зна од кога док је шврћкао по свом крају па ју је временом усвојио као да је његова. О онима преко реке није ни размишљао на другачији начин.

Гледао је преко, ка оној другој обали.

„Тамо су“, знао је. Мада никог није видео, само жбуње, неко мало веће растиње, нешто преосталог дрвећа, па иза тога шумарке и мања и већа брдашца. Још су се зеленила, ма колико да су облаци који су стали између земље и неба целу слику чинили сивом.

С десна је, уз благи осећај ветра по лицу, стизао мирис из кланице. Још је ту било стоке, иако је Арсеније видео како стотине породица баш у сточним запрегама одлазе из Београда. Било је стоке тек да има војска шта да једе, мада се због близине реке ту сад држало тек десетак, двадесет грла. Тако му је бар стари обућар рекао, најмлађи син му побегао у добровољце, нема ни 17 пуних година.

Слагао да је старији, па помаже и он, попут Бате, другопозивцима на Ади. А овај мирис је био некако... умирујући. Ветар га је разблаживао, па није било оне оштрине у њему на коју су се Дорђолци навикавали кад год би у мирна времена прилазили ближе реци. Бар донде док их „финанси“ не би потерали, плашећи се да нешто мимо закона не ураде, граница је, ипак, само који метар иза. Река. Али, финанси су више били страшни када би терали људе да *ураде* нешто мимо закона. Бар је чуо да траже паре за ову или ону услугу. Зато је гледао да се клони тог соја.

Од кланице - пруга. И то целом дужином Кеја, паралелно с обалом која се налазила иза ње. Шта је тачно било између пруге и реке, није могао да види, била је благо уздигнута, као некакав природни бедем, не баш много стар. А ближе њему, пред пругом, два реда ровова. Али, нису само ишли онако равно, како их је Арсеније једино замишљао, да прате ток реке од Небојшине куле, уз пругу, на десно ка кланици. Било је ту и много мањих ровова који су веће, попречно, спајали. Као мали лавиринт, као мравињаци попут оних које је као малишан растурао у бабиној башти. Само, та башта је растурена гранатом одавно. Ови ровови су се још држали. Штавише, био је убеђен да пред тим војним лавиринтом непријатељ нема шансе. Исправи ход одједном, подиже и чело. „Ако је овде где је најгоре овако – онда је тамо на Ади боље. Бата је сигурно добро“, скроз му је лакнуло. Ровови су стварно деловали непобедиво, ма колико да је каљавих а старих војних блуза и блатом обојених ципела и опанака виђао испред себе. Ишли су ка кланици, угледао је одмах неку гомилу која се иза ње налазила, сакривена од аустроугарских погледа с друге стране Дунава. Ипак, пре него што је могао да разазна лица и препозна доброг Страхину или искусног Кумановца, ушао је за Рошом у један ров.

„Нема овде сигурног места“, говорио је потпоручник, показујући и њему да иде повијеног врата,

иако би и на прстима био невидљив онима с друге стране реке.

У рововима би час прескакао неке даске, час торбе, час гледао да не стане на чауре. Њих је увек волео, сматрајући их доказима решености. „Решен човек се у добру може уздићи више од цара, али је у злу гори од ђавола“, умео је да говори његов отац. Ишавши за младим официром који га је водио ка телефону, прошао је поред групе бранилаца који су чучали уз зид рова и додавали један другом једину упаљену цигарету. Чим су замакли у нови прокоп, сагнуо се и узео прву чауру коју је спазио. „Ово ће вредети бар три ствари“, мислио је одмах на размену. Много је волео да се мења с осталом децом. А деце је у граду бивало све мање и мање, јер је народ одлазио пред најавом нове аустроугарске олује. Одрасли нису марили за чауре, њима је доносио само оно што би им било важније.

Бришући хладан длан о панталоне, јер је прсте умрљао блатом, стигао је у нови ров, паралелан са обалом. Мали. „Официрски“, помисли. Ту су нека тројица одмах устала са мањег балвана и салутирала Рошу. А ту је био и телефон.

Минут касније, слушао је разговор. Кратке, одсечне речи.

„Разумите ме, капларе. Мајор Милан Радојевић ми треба и нико други“, говорио је Ђорђе Рош.

Па чекање. Па нове речи. Па прекид везе. „Биће све у реду“, рече Рош. Арсеније климну главом, иако му та реченица, толико пута изговорена од стране његовог старијег брата, одавно није уливала поверење. „Мајор Радојевић је сад командант Аде“, шапну му потпоручник. То га баш умири.

„Како ти се зове брат?“, упита га Рош кад је трећи пут коначно успоставио везу а да се она није одмах прекинула.

„Вук. Вук Авакумовић“.

Ђорђе Рош понови то у слушалицу, па климну главом. „Да, тај... У реду, сачекаћу“.

Онда се окрену Арсенију.

„Вук Авакумовић је твој рођени брат?!“.